

Krasanka Majer Jurišić

Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb

Nacrt kneževe palače u Cresu iz 1854. godine u svjetlu njezinih razvojnih i prostornih obilježja

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 30. 6. 2014. – Prihvaćen 15. 10. 2014.

UDK: 725.13(497.5 Cres)“1854”

Sažetak

Kneževa palača u Cresu srušena je sredinom 19. stoljeća. U članku se raspravlja o njezinoj povijesti i izgledu, temeljeno na prijašnjim istraživanjima, ali i novim spoznajama iščitanim iz prikupljenih arhivskih dokumenata, bilješki creskog kneza i gradskog vijeća, pisama generalnih providura za Dalmaciju i konačno dokumenata nadležnih

državnih tijela u Veneciji. Također se razmatraju i podatci o palači iz tek nekolicine sačuvanih slikovnih prikaza od kojih se prvi put objavljuje tlocrt njezina prizemlja, izrađen u vrijeme prodaje i razgradnje palače 1854. godine.

Ključne riječi: *kneževa (pretorska) palača, Cres, upravna arhitektura, mletačka uprava, 19. stoljeće*

Kneževa (pretorska)¹ palača u Cresu dočekala je kraj mletačke uprave na otoku u vrlo lošem stanju, a nije popravljana ni nakon dolaska austrijske vlasti. Stoga je sredinom 19. stoljeća donesena odluka o njezinoj prodaji i rušenju.² Nakon duže prepiske, creska je općina o tome dobila konačnu potvrdu od viših upravnih tijela Namjesništva za Austrijsko-ilirsko primorje sa sjedištem u Trstu, s naglaskom da se cijeli prihod mora uplatiti u njihovu korist. Istom je prilikom izrađen i nacrt datiran 1854. godinom (sl. 1) koji donosi vrlo korisne podatke za moguću rekonstrukciju tlocrtnog rasporeda prizemlja palače jer svjedoči o stanju uoči njezine rasprodaje, predviđenom rušenju pojedinih dijelova i pregradnjama koje su nakon toga uslijedile.

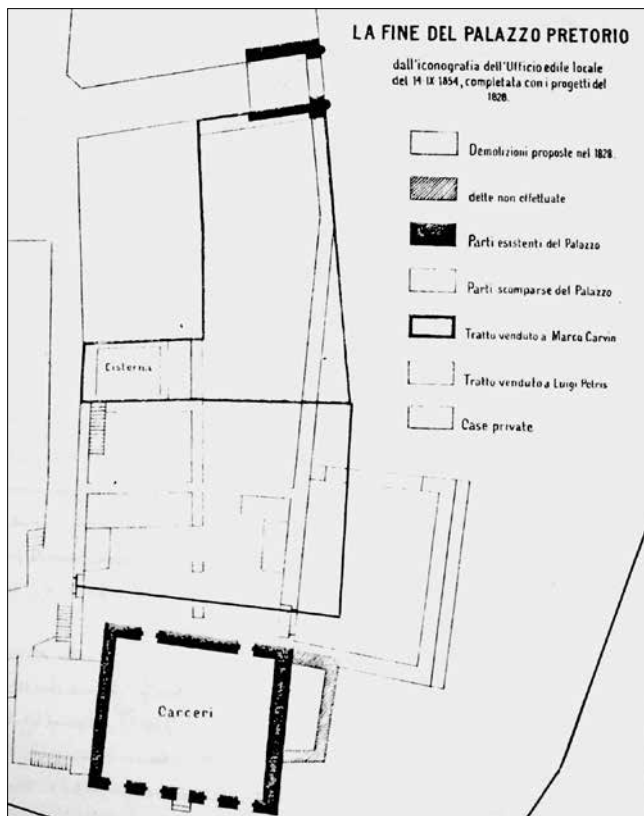
Godinu kasnije, 16. rujna, sastavljeni su dijelovi ponude za prodaju. Cijeli je posjed razdijeljen u tri cjeline: dio uz gradski toranj, za koji je određena početna cijena od 1493,9 fiorina, zatim cisterna s okolnim prostorom, po početnoj cijeni od 510 fiorina, i treći prostor, nasuprot zatvora, po početnoj cijeni od 1521,31 fiorina. U ponudu je bila uključena i obaveza uklanjanja svih starih zidova i izgradnje novih u razdoblju od godinu dana, s time da projekt pročelja novih zgrada najprije mora odobriti općina.

Zbivanja u vrijeme mletačke uprave

Pretpostavlja se da je kneževa palača u Cresu sagrađena u 15. stoljeću, a najvjerojatnije preuređena nakon 1450. godi-

ne kada to mjesto službeno postaje upravno središte otoka. Dolaskom mletačke vlasti počinje razvojni proces urbane strukture Cresa i širenje gradske jezgre prema sjeveru i jugoistoku, pri čemu središnje mjesto zauzima upravo formiranje novoga glavnog trga s građevinama javne namjene. Sačuvan je i zapis iz 1498. godine kojim gradsko vijeće donosi odluku o povećanju i nasipavanju nepravilnog i uskog prostora uz obalu, na kojem se s vremenom formira glavni gradski prostor (sl. 2). Taj je prostor i funkcionalno i fizički podijeljen na dva dijela, povezana prolazom ispod tornja s gradskim satom.³ Sakralni dio nalazi se ispred zborne crkve i biskupske palače, unutar stare gradske jezgre, dok je novi dio nastao s vanjske strane zidina, okrenut prema mandraču, zaštićenoj gradskoj luci. Na njemu su izgrađene gradska loža, u blizini koje je stajao štandarac, srednjovjekovna crkva sv. Ivana⁴ i zgrada fontika. Kneževa je palača bila smještena uz toranj gradskih vrata, prema sjeveru (sl. 3).

Budući je knez i tijekom svojeg stolovanja u Osoru i prije preseljenja u Cres tamo često boravio, a u nekim se arhivskim dokumentima s početka 15. stoljeća,⁵ pa čak i u Statutu Cresa i Osora iz 1439. godine⁶ navodi njegova palača upravo u Cresu, vrlo je vjerojatno da je ona doista već tada i funkcionirala. No, glavno joj je pročelje moralo biti okrenuto prema istoku, a zapadnim je bila oslonjena o srednjovjekovne gradske zidine. Čak se zna da su između 1428. i 1430. godine⁷ na toj palači izvedeni neki popravci i da se radilo na pokrivanju krova.

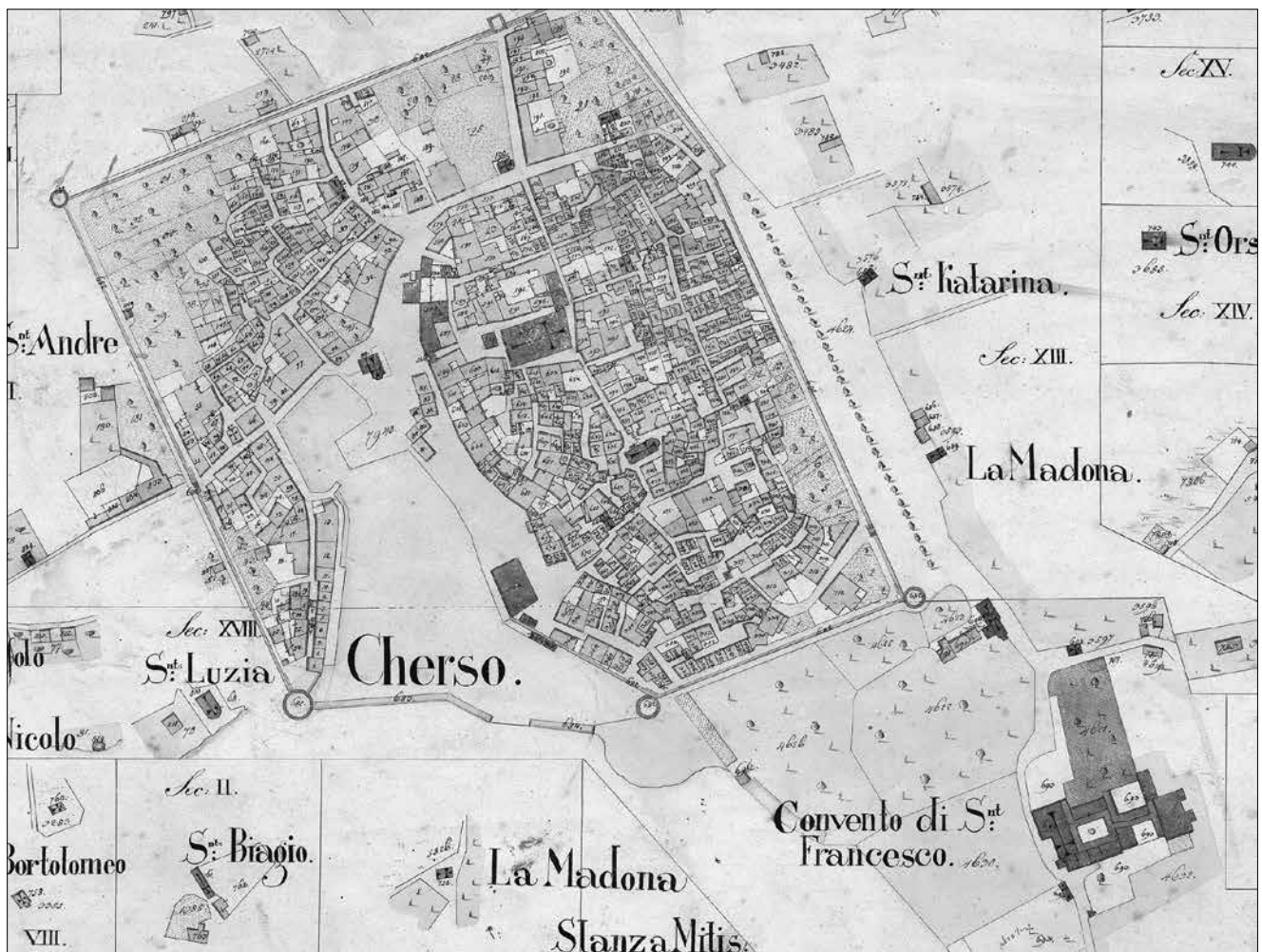
1 Nacrt izrađen prilikom rušenja kneževe (pretorske) palače u Cresu 1854. (iz: NICOLÒ LEMESSI /bilj. 2, 1979.–1980./)

Drawing made on the occasion of the demolition of the praetorian palace in Cres in 1854

Povijesne okolnosti, odnosno zapisi sjednica creskoga gradskog vijeća koji govore o javnoj palači u 16. stoljeću, već su objavljeni.⁸ Najraniji od tih dokumenata jest onaj od 2. siječnja 1514. godine kada je za 6 dukata odlučeno popraviti *il soler*, a 25. srpnja 1518. zaduženi su suci za određivanje svote koja će biti dovoljna za povećanje svečane dvorane u palači. Tada je dvorana već služila za sve gradske proslave, vjenčanja i mlade mise, a njezinim povećanjem željelo se dobiti prostor dovoljan za potrebe sudnice.⁹ Radovi su vjerojatno dovršeni 1535. godine, kada je u veljači određeno da će se kazniti svatko tko onečisti zidove palače. Kao mogući izvor prihoda za financiranje pregradnje, a poslije i održavanje palače, predloženo je iznajmljivanje prizemlja gradskim obrtnicima i trgovcima. Sredinom stoljeća radovi se nastavljaju: prvo je 1544. poduprt zid palače u blizini gradskog sata, a nakon

2 Plan Cresa s početka 19. stoljeća (Državni arhiv u Splitu – Arhiv mapa za Dalmaciju i Istru)

Map of Cres from the early 19th century, State Archive in Split, Map Archive for Dalmatia and Istria

3 Cres – pogled na kulu gradskog sata, ložu i zgradu na mjestu nekadašnje kneževe palače (fotodokumentacija Konzervatorskog zavoda u Rijeci, snimio: Juretić, 1989.)

Cres, view to the tower of the municipal clock, the loggia, and the building in place of the former Rector's palace (Photo-documentation of the Institute of Conservation in Rijeka; photo: Juretić, 1989)

toga se kreće s temeljitom obnovom za koju je projekt prihvaćen 8. ožujka 1551. Radovi su uključili uređenje glavnog pročelja i dogradnju palače i njezino povezivanje s gradskim tornjem sa satom.

Knez Sebastiano Querini za svoje je uprave, unatoč slabim financijskim mogućnostima, naručio više radova na palači: 1586. kamenorezac Jeronim dovršava radove na cisterni, a u Veneciji se traže dodatna sredstva. Godine 1587. isplaćuje se majstor Marko Soldatić za dva stupa s kapitelima u dvorištu i za radove na balkonu, dijelu stubišta i četiri prozora portika, dok je za pozlatu reljefa lava sv. Marka koji se nalazio na pročelju palače isplaćen Ivan Gapić. No, unatoč velikim zahvatima koje je izveo Querini, već je 1591. potrebno uređenje svečane dvorane u palači i to zbog sigurnosti njezina balkona koji prije nije popravljani i činjenice da dvorana u kojoj je i sudište na više mjesta prokišnjava te da su svi prozori već dotrajali i bez stakala. Ovom detaljnom prikazu zbivanja na palači kroz 16. stoljeće može se još dodati i podatak iz 1565. godine¹⁰ kada generalni providur odobrava popravak kneževe palače sredstvima iz općinske blagajne.

Što se dalje s palačom zbivalo kroz 17. i 18. stoljeće, sve do kraja mletačke uprave, također saznajemo iz arhivskih spisa, ali koji do sada još nisu bili obrađeni. Početkom 17. stoljeća, 1603. godine, iz Venecije su odobrena sredstva te je isplaćen iznos od 395 cekina za popravak *palazzo Cherso et Ossero*,¹¹ a iste godine gradsko vijeće nalaže knezu da se za oltar u palači nabavi nova oltarna pala, raskošnija i kvalitetnija od dotadašnje.¹² Godinu dana kasnije, 27. rujna 1604., u Veneciji se ponovno piše o hitnoj potrebi popravka palače kneza u Cresu i odobrenju da se kao zajam za najnužnije popravke potroši iznos do 390 dukata za potrebe kneževa stanovanja.¹³ Sredinom 17. stoljeća u dokumentima se spominju spremišta i zatvori smješteni u donjem dijelu palače u Cresu, te se navodi kako su gradski troškovi za javnu palaču bili uvijek pokriveni iz prihoda samog kneza bez ikakvog udjela općinskog nov-

ca.¹⁴ Godine 1660. dozvoljeno je da se oltar koji se nalazio u dvorani za vijećanje izmjesti u pokrajnju sobu uz gradski toranj koja bi bila primjerenija za tu svrhu,¹⁵ a 1661. taj se prostor uređuje kao kapelica jer je bio u dosta lošem stanju.¹⁶ Za radove su naručene drvene grede različitih veličina, »živi« kamen za okvir ulaznih vrata u kapelu i isti takav kamen za vrata balkona, pijesak, vapno, čavli i okov, a u troškovniku su prikazani i radni dani stolara i zidara te troškovi nabave materijala i rada na manjoj sobi koja se nalazila u nastavku primaćeg salona. Ukupno je prema zidarskom majstoru Mati Soldatiću i nekom majstoru Zorziju bilo potrebno 829 cekina.

Početkom 18. stoljeća stanje kneževe palače bilo je loše. O tome svjedoči pismo od 20. kolovoza 1706. godine.¹⁷ Unatoč činjenici da se iz javne blagajne već redovito izdvaja 40 dukata za održavanja i popravke, prema najosnovnijoj procjeni trebalo je uložiti još najmanje 250 dukata za nužne radove kako bi palača ostala u funkciji. Creski knez Pietro Venier 1736. piše dva pisma u kojima od generalnog providura traži da pošalje službenu osobu koja će napraviti pregled stanja palače i potvrditi troškovnik.¹⁸ Predviđena obnova uključila bi radove u dugačkom hodniku, na terasi koja iza njeza slijedi, u sobi za primanja, u sobi koju se nazivalo *Bemba*, još u devet soba, zatim u prostoriji koja se nalazi iznad lože na trgu, u kuhinji, dolje u starom dijelu palače, na pokrovu cijele palače, a iznova bi se radilo pet balkona s ostakljenjem i popravljali bi se preostali veliki prozori u gornjem dijelu pročelja palače koji su u prilično lošem stanju. Unatoč ovom velikom zahvatu, za koji nema podataka u kojoj je mjeri i izvršen, 1769. godine se iznova javljaju bilješke o potrebi popravaka palače i 190 lira nužnih za hitnu intervenciju.¹⁹ U kolovozu 1782. godine na Cres dolazi i inženjer Paolo Tironi koji je pregledao stanje palače i sastavio troškovnik za njezinu obnovu u iznosu od 3000 cekina.²⁰ Tražena sredstva nisu bila odobrena, pa je palača i dalje propadala. Zbog novih šteta 1789. spomenuta suma nije više ni bila dovoljna. U međuvremenu se za potrebe stanovanja creskog kneza unajmljivala privatna palača.²¹ Gradske sjednice još su neko vrijeme održavane u palači, *nella sala del Pubblico Palazzo previo il suono della Campana...*,²² ali se već 1798. godine navodi dvorana plemenitog gospodina Ivana Zambellija Petrisa na trgu čija je cijela palača iznajmljivana za 330 lira godišnje,²³ te nakon toga i dvorana obitelji Ferricoli Bocchina.²⁴ Budući da kneževa palača početkom 19. stoljeća više gotovo uopće nije bila u funkciji, 1854. započela je njezina prodaja (dio uz gradski toranj i cisternu kupio je Marco Carvin di Domenico 28. listopada 1855.),²⁵ te je ubrzo većim dijelom razrušena i razgrađena.

Rekonstrukcija nekadašnjeg izgleda kneževe palače

O izvornom izgledu i tlocrtnom rasporedu creske palače nije nam ostalo sačuvano mnogo podataka i stoga njihovu rekonstrukciju valja temeljiti na podatcima sakupljenim iz arhivskih spisa i rijetkim slikovnim prikazima.

Govoreći o slikovnim prikazima izdvajaju se tri crteža pročelja nastala krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Prvi je onaj gotovo shematski, nepoznatog autora,²⁶ drugi je nacrtao Nicolò Leme-

4 Pretpostavljeni izgled kneževе palače u Cresu, autor G. Tomaz (iz: LARIŠ BORIĆ /bilj. 3/)

The supposed appearance of the Rector's palace in Cres, author G. Tomaz

ssi 7. travnja 1919. godine, a treći G. Tomaz (sl. 4). Analizu i usporedbu tih prikaza u svrhu rekonstrukcije izgleda pročelja creske gradske palače već je prije raspravio Laris Borić²⁷ te iz zajedničkih elemenata izveo neke zaključke koji potvrđuju nalaze i u tlocrtnoj shemi palače na katastru Cresa iz 1821. godine. Svemu navedenom svakako treba pridodati i ovdje donesene podatke iz arhivskih spisa 17. i 18. stoljeća, a potom i opis palače koji je krajem 19. stoljeća objavio Stefano Petris, no koji je također nastao tek nakon rušenja palače.²⁸

Već spomenuti nacrt iz 1854. godine prikazuje tlocrt prizemlja kneževе palače iz kojeg se jasno vidi njezino glavno krilo, unutrašnje dvorište, cisterna i sjeverne prigradnje gdje su bili zatvori. Nacrt se temelji na planovima načinjenim još 1828. godine, a nastao je u svrhu definiranja granica svih dijelova palače, kao i mogućnosti parcijalnog prodavanja. Označeni su stari, postojeći zidovi, rušenja predložena 1828., dio koji tada nije izveden, zatim dijelovi koji su nestali, dio prodan Marcu Carvinu i onaj prodan Luigiju Petrisu, i na kraju privatne kuće. Nažalost, uz nacrt nije označeno mjerilo. Također, budući da do sada nije pronađen izvornik, prema kopiji koja je tiskana u crno-bijeloj verziji nije moguće sa sigurnošću iščitati sve navedene dijelove koji su, kako je rečeno u objašnjenju dijelova određenih za dražbu koje je zapisano uz nacrt, bili označeni bojom (crvenom i zelenom). Unatoč tomu, vidljivo je da je palača bila kompleksna građevina, sastavljena iz nekoliko dijelova, no osnovnog L-tlocrta izduženog oblika. Prostirala se na prostoru od gradskih vrata prema sjeveru. Linija njezina zapadnog pročelja bila je izlomljena, nastala najvjerojatnije prateći postojeći obris zadržan prilikom grupiranja ranije sagrađenih kuća u jednu cjelinu. Uz sjeverni dio palače, sa zapadne je strane bila dograđena zgrada gotovo kvadratnog tlocrta, čija je južna strana prizemlja bila otvorena velikim i širokim ulazom. Od te zgrade prema istoku uz palaču je bilo dvorište s trijemom, te na samom kraju cijelog sklopa zatvor u koji se ulazilo iz trijema, iz dvorišta, ali i s ulice uz sjeverno pročelje zatvorske zgrade. Dvorište palače bilo je smješteno uz njezino istočno pročelje, prema sjeveru, i imalo je nekoliko odvojenih cjelina: uz spomenuti trijem čija su dva stupa jasno ucrtana na

nacrtu, te dio dvorišta uz zatvor, s južne je strane bilo i još jedno ograđeno dvorište s cisternom i kamenim stubištem.

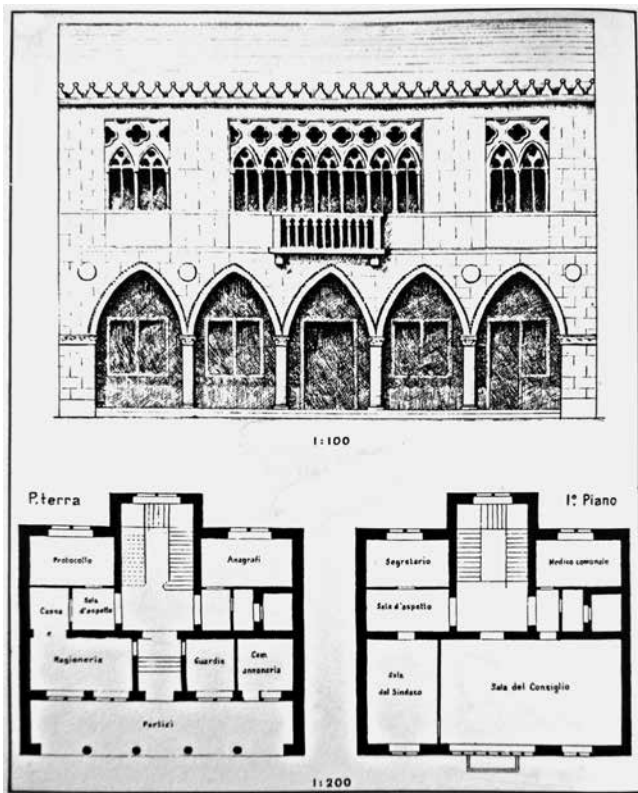
Ostali nam, također već prije spomenuti, povijesni i slikovni izvori pomažu u rekonstrukciji izgleda glavnog pročelja koje je bilo okrenuto na zapad, prema glavnom gradskom trgu i luci, i bilo je dvokatno. Imalo je pet prozorskih osi u prvom i drugom katu, postavljenih u pravilnom ritmu, od kojih je ona središnja bila naglašena triforom i malim balkonom u razini drugog kata te pozlaćenim kamenim reljefom lava sv. Marka. Oko reljefa bilo je ugrađeno još nekoliko kamenih ploča i štitova. Takvo naglašavanje središnje osi u skladu je s vremenom izgradnje i karakteristična je odrednica većine dalmatinskih javnih palača. Okviri prozora bili su jednostavni, tek s blago naglašenim prozorskim vijencima i klupčicama koje su se oslanjale o dvije konzole. Otvori prozora i vrata u prizemlju također su bili jednostavni i donekle slijedili ritam otvora gornjih etaža, no bili su prije svega prilagođeni potrebama gospodarskih funkcija prizemnih prostorija. I građevina na zapadnom kraju sjevernog dijela sklopa bila je dvokatna. U prizemlju je imala veliki, široki ulaz, zaključen šiljatim lukom, a južno i zapadno pročelje imalo je po dvije osi otvora. Prozorski okviri drugog kata bili su jednostavni i pravokutni, kao i otvori balkona prvog kata, zaštićeni balustradama. Prostori ove zgrade najvjerojatnije su bili u funkciji gradske straže, a komunikacija sa zatvorom odvijala se preko dvorišta palače.

Iako nema mnogo podataka o funkciji svih prostorija, prema arhivskim dokumentima iz vremena mletačke uprave u Cresu ipak se zna da je na drugom, reprezentativnom katu bila smještena velika dvorana²⁹ u kojoj su se održavale skupštine vijeća, suđenja, ali i velike svečanosti. U nastavku dvorane, prema gradskom satu, bila je kapelica. Na prvome katu stanovao je knez, što podrazumijeva da su tu bile prostorije poput radnog salona, spavaće sobe, kuhinje, blagovaonice i primaće odaje, dok su u prizemlju bile prostorije raznih namjena koje su služile kao spremišta, a jedno su vrijeme iznajmljivane i creskim trgovcima i obrtnicima. Budući da je taj prizemni dio bio izdvojen od ostalih etaža koje su bile u funkciji stanovanja kneza i rada upravnog i administrativnog aparata mletačke vlasti, moguće je pretpostaviti da se prvom i drugom katu pristupalo preko vanjskih stubišta smještenih u dvorištima palače, a koja su naznačena na spomenutom nacrtu. O prostorijama u kneževoj palači svjedoči i popis zabilježen 14. rujna 1854. godine.³⁰ Njega je, zajedno s procjenom vrijednosti cijelog kompleksa koja je iznosila 3524,51 fiorina, izradio okružni inženjer Sussa(ssi?). U popisu se navode redom velika kuhinja u prizemlju, velika soba, odnosno dvorana za vijećanje na drugom katu, rastvorena dvama prozorima, potom na drugom katu i balkon s četiri klesane konzole koje su bile u izvrsnom stanju, nadalje u dvorištu dva kamena stupa te završno cisterna s kapacitetom od 700 barela.

Umjesto zaključka:

...il più bel monumento che potrebbe avere la città di Cherso... nel centro e sulla più vasta piazza...

Kneževa palača u Cresu jedna je od dvije javne gradske palače sagrađene nakon dolaska mletačke uprave u tadašnju

5 Projekt palače municipija u Cresu iz 1850-ih, izradio Narciso Bearzi (iz: NICOLÒ LEMESSI /bilj. 2, 1979.–1980./)

Project for the palace of the municipium in Cres from the 1850s, author Narciso Bearzi

pokrajinu Dalmaciju, koje su istodobno bile i palače kneza ali i zgrade u kojima je bila dvorana za sjednice gradskog vijeća; u njima se i sudilo te su tu bile i neke prostorije administrativne i gospodarske namjene. Druga se takva palača nalazi u Pagu,³¹ dok su providurova palača u Krku³² i kneževa u Splitu, također sagrađene u 15. stoljeću, imale isključivu funkciju stanovanja mletačkog upravitelja. Uz njih su zasebno bile sagrađene kuće za gradskog nadglednika i kamerlenga, kao i zatvor, javna pisarnica i zgrada s dvoranom za održavanje sjednica gradskog vijeća. Razmatrajući upravnu arhitekturu gradskih središta u vrijeme mletačke uprave u Dalmaciji općenito,³³ analiza prostornog rasporeda, tlocrtne sheme i vertikalne podjele unutar građevine pokazuje da se u slučaju ove vrste građevina susrećemo s nizom uzora. Ti primjeri nastaju kombiniranjem postojećih modela privatne izgradnje, uz određene modifikacije s obzirom na funkcije.

Kao i paška kneževa palača, tako je i palača u Cresu bila osnovnog L-tlocrta, okrenutog prema trgu, dok je sa stražnje strane imala dvorište, cisternu i trijem sa stupovima te vanjsko stubište. Svojim reprezentativnim glavnim pročeljem gledala je na prostor sjeverno od gradskog sata i na neki je način kraćim krilom sužavala taj dio trga i sugerirala njegovu sjevernu granicu. Pretpostavljeni elementi oblikovanja glavnog pročelja povezali bi ovu palaču s grupom sličnih reprezentativnih upravnih palača u gradovima mletačke Dalmacije (primjerice s građevinama komunalnog kompleksa u Splitu ili pak s kneževom palačom u Trogiru) kod kojih

6 Razglednica Cresa iz 1913. godine na kojoj se vidi nova zgrada gradske uprave

A postcard of Cres from 1913, with the new building of the municipal administration

je središnja os pročelja naglašeno rastvorena (u creskom slučaju renesansnom) triforom na način mletačkih palača 15. i 16. stoljeća.³⁴ Ritam svijetlih otvora je pravilan, a od njega se odstupa tek onda kada to nalaže funkcija (u Cresu je nepravilan ritam prizemnih otvora vjerojatno nastao zbog potreba (adaptacija) iznajmljenih dućana).

Ono što je još karakteristično za cresku kneževu palaču njezin je smještaj tik uz gradski sat koji se, u sklopu formiranja novoga javnog renesansnog trga, oblikuje nad jednim od srednjovjekovnih ulaza u grad. Sličan primjer nalazimo u Rabu gdje se toranj gradskog sata zida nad ulicom koja povezuje trg pred javnom ložom s trgom pred kneževom palačom, a u Šibeniku je nad gradskim vratima prema moru, do kojih vodi ulica s glavnog trga, podignuta prostorija koja je pripadala kneževu dvoru. Takva intencija da se nekim elementom javne upravne gradske arhitekture prijeđe preko dijela gradske ulice ili da je se uključi kao kontrolirani element prolaza, javlja se u isto doba i u talijanskim gradovima, a svođenje ulice, kao novi urbanistički moment, nalazimo i u samoj Veneciji, na trgu pred crkvom sv. Marka.³⁵ Creska palača je, prema tome, ne samo svojim izgledom nego i pozicijom određenom na spoju srednjovjekovnog i novovjekovnog dijela grada uistinu bila važan i prepoznatljiv akcent identiteta prostora glavnoga gradskog trga.

Važno je na kraju napomenuti da je prije donošenja odluke o njezinoj prodaji i rušenju sredinom 19. stoljeća ipak postojala namjera da se palača obnovi. Nisu nam poznate sve pojedinosti, no prema uputama i pod paskom nadstojnika za financije Giovannija Bommarca, inženjer Narciso Bearzi³⁶ izradio je projekt zgrade creskog municipija (sl. 5).³⁷ Koliko je iz predloženog tlocrta prizemlja i kata vidljivo, riječ je zapravo o sasvim novom rješenju usmjerenom na povećanje funkcionalnosti korištenja prostorija unutar zgrade, njihovu grupiranju i jačoj međusobnoj povezanosti izvođenjem novog stubišta smještenog unutar rizalitnog istaka na začelju. Vrlo je izgledno da inženjer Bearzi nije bio upućen u postojeće stanje građevinskog sklopa sjeverno od gradskog

sata nego je izradio projekt neovisno o staroj građevini. Tim više što predloženo rješenje pročelja pokazuje odlike neogotičke tradicije a ne uključuje one koje bi evocirale izvorne. U bilješci uz nacrt piše da projekt ipak nije izveden jer je u međuvremenu napravljena drugačija i jeftinija preinaka postojeće stare palače iz doba venecijanske uprave. Ipak, dana 16. siječnja 1850.³⁸ u općinskim je spisima zabilježeno pismo koje govori o jednom projektu općinske palače. Prema mišljenju inženjera G. A. Ciprianija koji je pismo sastavio, bilo je nužno podržati predloženo rješenje novog pročelja jer je ono primjereno izgledu tornja gradskog sata i u skladu je s većim dijelom arhitekture grada. U pismu se razmatra i mogućnost da »... cijeli projekt bude preispitan na Akademiji lijepih umjetnosti u Veneciji, a ne da o njemu odlučuje netko tko nije dovoljno upućen, i tko svoje znanje temelji isključivo na iskustvu a ne i na teoriji. U potonjem slučaju uništiti će se najljepši spomenik koji bi grad Cres mogao imati

i to na svojem najslikovitijem prostoru, u samom centru i na najprostranijem gradskom trgu.«

Palača je na kraju ipak srušena, a na njezinu su mjestu izgrađene nove kuće³⁹ čija pročelja ne upućuju na povijesne tragove zgrade u kojoj je prije živio creski knez i gdje se stoljećima sastajalo gradsko vijeće. Jer javne su gradske palače kroz povijest redovito bile monumentalne i bogate ukrasima, te vidljiv iskaz mogućnosti i ukusa lokalne sredine. Creski je trg rušenjem kneževе palače izgubio svoju reprezentativnu povijesnu i prepoznatljivu odrednicu i više ga se ne može čitati kao najvažniji javni gradski prostor.⁴⁰ Štoviše, zgrada u kojoj se i danas odvijaju sastanci gradske uprave,⁴¹ ne nalazi se na tom trgu nego je izmještena u jednu od uskih gradskih ulica (sl. 6). Bila je to, kako se i u uvodnom dijelu odluke o rušenju navodi, kobna odluka, *la fatale autorizzazione per la vendita del crollante Palazzo Pretorio*.⁴²

Bilješke

- 1 U vrijeme mletačke uprave u Dalmaciji arhivski spisi bilježe više naziva za zdanja javne upravne arhitekture, a najčešće se javlja pojam »javna palača našeg štovanog predstavnika«, *Palazzo Pubblico di Nostro Honorevole Rappresentante*. Pregledavajući dokumente koji se odnose na javnu palaču u Cresu, često u literaturi nazivanu »pretorskom«, nailazimo na više različitih naziva: *Palazzo del Conte nostro di Cherso*, *Palazzo Pretorio in Cherso* ili *Palazzo Pubblico in Cherso*.
- 2 NICOLÒ LEMESSI, *Note storiche, geografiche, artistiche sull'isola di Cherso*, sv. I–V, Roma, 1979.–1980.; sv. IV, *Spoglio atti comunali (1850.–1875.)*, 362–363.
- 3 Detaljno o trgu u Cresu u: LARIS BORIC, *Razvoj arhitekture i urbanizma u gradu Cresu od 1450. do 1610. godine*, magistrarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2002., 23.
- 4 Srednjovjekovna crkva sv. Ivana srušena je 1828. godine. Bila je vlasništvo istoimene bratovštine koja je djelovala na Cresu od 14. do 19. stoljeća. Njezin najstariji spomen nalazimo u knjizi općinskog vijeća od 29. lipnja 1498. – JASMINKA ČUS RUKONIĆ, *Crkva sv. Ivana na Trgu Frana Petrisa u Cresu*, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 18–19 (1993.), 142–146, 141.
- 5 SIMEON LJUBIĆ, *Listine o odnošaju između južnog slavenstva i Mletačke republike*, knj. VI, Zagreb, 1878., 83, 174; SIMEON LJUBIĆ, *Listine o odnošaju između južnog slavenstva i Mletačke republike*, knj. VII, Zagreb, 1882., 287–288.
- 6 Državni arhiv u Rijeci, *Statuto di Cherso & Ossero*: 106.
- 7 MARIJA ANDERLE, *Die loggia communis an der östlichen Adria*, Weimar, 2002., 94.
- 8 Zapis gradskog vijeća donosi NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. I, a obrađeni su u: LARIS BORIC (bilj. 3), 48–51. Također vidi: LARIS BORIC, *Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću*, u: *As Adriatica*, 1 (2011.), 133–148, 142.
- 9 Valja napomenuti da se prije toga sudilo u gradskoj loži o čemu svjedoči zapis od 29. ožujka 1502. koji govori da je knez, sjedeći u loži, a nazočnosti sudaca i advokata vijeća *ratifica le parti prese, di cui sopra, e comanda debbano venir osservate a Cherso e ad Ossero. Da la il conte si porta al consiglio...* – STEFANO PETRIS, *Spoglio dei libri consigli della città di Cherso*, vol. 1, Capodistria, 1892., 17.
- 10 IVAN BEUC, *Osorska komuna u pravno povijesnom svjetlu*, u: *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, I (1953.), 5–161, 68.
- 11 Archivio di Stato di Venezia (dalje ASVe), Senato Mar, registro 63., 150.
- 12 NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. I, *Libro dei consigli (1589.–1622.)*, 546. Dokument od 26. listopada 1603.
- 13 ASVe, Senato Mar, registro 64., 150: *27 settembre 1604, Che atteso quanto con la risposta letta miei rappresentato dalli Rettori Nostri di Zara così dell'urgenete bisogno che dà il palazzo del Conte nostro di Cherso di riparazione, come anco di quello che in alore simili occasioni si è afferato, sia dosa autorità al Conte provetta di poter spender a debito della ??? fino a ducati trecento nonatina nelle più necessarie riparazioni del Palazzo della sua habitazione richiarise nella deposizione mandata con due lettere di 14 maggio passato domendole dar particular canto alli Provveditori Nostri alle Fortezze dalli quali sia pagato il denaro predetto e chi sarà del Conte di Cherso ordinato dando nelo loro officio credito al deposito delle ??*. Piero Grimani, Piero Quodo, A. Venier.
- 14 Državni arhiv u Zadru (dalje DAZd), *Spisi generalnih providura*. Giovanni Antonio Zen (1655.–1656.), knj. I, 415–416; DAZd, *Spisi generalnih providura*. Giovanni Antonio Zen (1655.–1656.), knj. II, 218.
- 15 NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. II, *Libro dei consigli (1647.–1686.)*, 241. Dokument od 27. ožujka 1660.
- 16 DAZd, *Spisi generalnih providura*. Andrea Corner (1660.–1662.), knj. II, 423.

17

DAZd, Spisi generalnih providura. Giustin da Riva (1705.–1708.), knj. II, 92–93: *Sopra il Palazzo Pubblico di Chers, Con l'onorarie della visita da Noi praticata a questo Città, et Isola, habbiamo fra l'altre occorenze rilevato con somma annuale lo stato infelicissimo del Palazzo di questa Pubblica Rappresentanza. Tutto che la Pubblica Cassa contribuisca ad ogni regimento la suma di ducati 40 per riparare alle cose, che andopero mancando e mantenendo sempre in buona sopintenza, ad ogni modo non sapendosi à chi asicurerà la mancanza si vede con fatalità ridotta ? l'habitatione di modo che questo non d'applichi con pronto, e soliento ristauo poco può ancora rimanere a vederla totalmene atternata e destrutta. Fattoci da Noi liquidare col mezzo de Periti il bisogno si rileva non poter esser inferiore la spesa di ducati doicento cinquanta onde studiati tutti li mezzi per comiliare questo ? roso affare con le ristretrezze punti della Cassa, e per conservar nel tempo medesimo per sempre in buon stato detta habitatione. Cherso 20 Agosto 1706.*

18

ASVe, Senato Provveditori teraa e mar (PTM), busta 575., dispaccio 27: *Dalle unite due lettere scritte dall Illustrissimo Signor Pietro Venier Co: Capitano di Cherso, VVEE derrumerane... le presenti reiterate di lui istanze, per il ristauo del Pallazzo di sua abitazione. Sulla prima di lui lettera è fabisogno avvanzatomi, che qui inserto ora rassegnò gli ho fatto conoscere rendersi neccessario il concorso di VVEE senza il quale io non avrei potuto suffragarlo, mentre l'esigenza di spese straordinarie sono tante che rendonsi incomparabilmente superiori alla summa, che sola mi è permesso d'impiegarvi. Esaminati che abbino li ricorsi d'un cittadino che sostiene la Pubblica Rappresentanza e lo stato rovinoso in cui riferisce la propria abitazione, giustificato dalle Perizie de Proti, quali individuano anche il bisogno de Materiali io non avevo che di dipendere dalle loro neverate deliberazioni. Zera 11. Aprile 1736; Trošković je bilo potrebno izraditi za radove: ... nel Portego, nella Terazza contigua al detto Portego, nella Camera d'Udienza, nella Camera detta Bemba, Camera nove, nella camera sopra la Loggia della Piazza, nella cucina, nel Palazzo Vecchio di Sotto, per il coperto di tutto il Palazzo, nota di quanto fabisogno per fare da nuovo cinque balconi, con suoi vetri, e giustar le altre balconate, che sono bisognose desser accomodate nel soler di sopra del Pubblico Palazzo di Cherso.*

19

DAZd, Spisi generalnih providura. Domenico Condulmer (1769.–1771.), knj. I, 70: *Riparo del Palazzo pubblico di Cherso - Ridotto in Stato rovinoso il Pubblico Palazzo del Nostro Honorevole Conte Provveditore di Cherso et Ossero, e nell'improvviso Crollamento di una parte del medesimo che pose in prossimo pericolo di restare appresto uno de suoi domestici, ha egli dovuto accorrere al riparo istantaneo con la spesa di Lire Cento Novanta Moneta Veneta, delle quali con l'onesto suo foglio mi chiede la bonificazione. E poiche mi accompagna egli nel tempo stesso anco il Fabisogno di cechimi cento, e sei, Lire sedici soldi dieci, che vengono computati bastanti per uno stabile e todo ristauo umilio. L'uno e l'altro all Eccentilissimo Senato per dipendere dalle onorevoli sue deliberazioni.*

20

DARKA BILIĆ, Inženjeri u službi Mletačke Republike, Split, 2013., 62 i 254.

21

ASVe, Savio Cassier, busta 484. Dokument od 7. rujna 1787. godine, za *affito di casa privata al Nobil Rappresentante.*

22

NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. III, Libro dei Consigli (1770.–1801.), 383. Dokument od 12. travnja 1797.

23

NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. III, Libro dei Consigli (1770.–1801.), 386 i 393. Dokumenti od 13. ožujka 1798. i 30. rujna 1798. – Za najam kuće obitelji Zambelli Petris navodi se: *casa decente e comoda che si somministrava cinque camere, due portici ed una cuccinai per l'annua summa di lire trecento e trenta.*

24

NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. III, Libro dei Consigli (1770.–1801.), 388. Dokument od 15. srpnja 1798.

25

NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. IV, Spoglio atti comunali (1850.–1875.), 363–364.

26

Crtež je objavljen u: JASMINKA ĆUS RUKONIĆ (bilj. 4), 143.

27

LARIS BORIĆ (bilj. 3), 46–48.

28

STEFANO PETRIS (bilj. 9), 113. – Iste podatke navodi i SILVIO MITIS, *La partecipazione di Cherso-Ossero alla civiltà italia, u: Archeografo Triestino, XIV (1927.–1928.), 1–137, 87.*

29

Dvorana za vijećanje inače se redovito nalazila na prvom katu javne gradske palače u Dalmaciji, osim u palačama u Cresu i Hvaru.

30

Vidi bilj. 2.

31

KRASANKA MAJER, Prilog poznavanju povijesti sklopa Kneževе palače u Pagu, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 32 (2008.), 139–150.

32

KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, Izgradnja i održavanje upravnih građevina u Krku od VINCIGUERRINE obnove iz godine 1489. do kraja 18. stoljeća, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 35 (2011.), 7–22.

33

Više o tipologiji javnih palača koje su služile i za stanovanje vidi u: KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, Stanovanje mletačkih upravitelja u Dalmaciji od 15. do 18. stoljeća, u: *Peristil*, 56 (2013.), 165–176. Također vidi: KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, Javne palače u Dalmaciji u vrijeme mletačke uprave, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012.

34

Oblikovanje vanjštine javnih palača, odnosno razvedenosti same zidne plohe, prvi je od načina da se iskaže njihova reprezentativnost. Njihovim vanjskim izgledom želi se kod građana polučiti divljenje te ujedno i strahopoštovanje. Kneževе i gradske palače ističu se oblikovanjem otvora i njihovim ritmom na pročelju. Iako su pročelja palača mahom oblikovana u kasnosrednjovjekovnom duhu, s naglašenom gotičkom dekoracijom etaže na kojoj je smještena svečana dvorana za vijećanje i bez stroge geometrijske sheme otvora, neka od njih pokazuju i nove renesansne elemente.

35

Usporedi primjere u Bologni, Todiju, Orvietu, Comu, Gubbiju. – ENRICO GUIDONI, *La città dal Medioevo al Rinascimento*, Roma–Bari, 1989., 80. U Veneciji se prolazom kroz prizemlje gradskog sata iz otvorenog prostora trga ulazi u sasvim drugačiji prostor, gusto izgrađen visokim zgradama koje su namijenjene trgovini, a u Brescii se prilikom formiranja novoga renesansnog trga *della Loggia* na čijoj se istočnoj strani, nasuprot komunalne palače poznatije pod nazivom *La loggia*, nad nizom prizemnih arkada podiže i toranj gradskog sata. Sat je smješten u središnjoj osi renesansne zgrade, a luk arkature u njegovu prizemlju je otvoren i namijenjen prolazu prema istočnom dijelu grada

36

Pulski inženjer i građevinski poduzetnik Narciso Bearzi (1884.–1939.). Zajedno s inženjerom Giuseppeom Heiningerom izgradio više profanih građevina u Puli, među kojima su i gradska palača

i velika palača u Giardinima. – RAUL MARSETIĆ, *Il cimitero civico di Monte Ghiro a Pola*, Rovigno, 2013., 309; BRANKO PEROVIĆ, *Austrougarske vile i kuće u Puli*, Pula, 2010.

37

NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. IV, *Spoglio atti comunali* (1850.–1875.), 322. Bearzijev je projekt bio jedan od ukupno osam prikupljenih. – Isto, 397.

38

NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. IV, *Spoglio atti comunali* (1850.–1875.), 323–324.

39

Na prostoru koji je kupio Marco Carvin sagrađena je kuća Francesca Duncovicha, zatim Chersicha i u konačnici obitelji Baicich Rocco. Veliko skladište koristio je pod najmom još neko vrijeme Giovanni Lemesich, a cisternu je kupio Marco Carvin (di Domenico). NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. IV, *Spoglio atti comunali* (1850.–1875.), 364.

40

Na prvom mjestu komunalnih realizacija upravo je izgradnja javne palače i uređenje javnoga gradskog trga. Iako se ove aktivnosti različito ostvaruju unutar pojedinoga grada, moguće je naznačiti

nekoliko jednostavnih i uobičajenih odlika: gradnja javne palače u središtu grada uvijek je simbol moći komune i suprotstavlja se ili podređuje autoritetu biskupa. Da bi se dobio prostor za novu građevinu ili trg, često se ruše kuće na mjestu koje je komuna otprije imala ili ih je u tu svrhu otkupila. Javna palača kao središte komunalnog života stvara novi pol unutar gradskog tkiva suprotan gradskoj katedrali koja je do kasnoga srednjeg vijeka imala primat. Ona je u posjedu grada i predstavlja materijalizaciju učvršćene ekonomske moći. Također je vidljivo kako ta materijalizacija u arhitektonskim formama i u urbanističkim odnosima preuzima arhitektonske modele i simbole koje je zatekla, stvarajući novu sintezu koja ima naglašenu važnost u odnosu građevine i grada. – ENRICO GUIDONI (bilj. 35), 73. Također vidi: CHRISTOPHER R. FRIEDRICH, *The early modern city 1450–1750.*, New York, 1995., 33–34.

41

Dana 22. ožujka 1853. godine razmatra se mogućnost adaptacije kuće Draganić za potrebe javnog ureda. U tu je svrhu izrađen i projekt koji je potpisao inženjer Sussaffi (iako je vjerojatnije da je riječ o prezimenu Sussassi). – NICOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. IV, *Spoglio atti comunali* (1850.–1875.), 352–353.

42

Vidi bilj. 2.

Summary

Krasanka Majer Jurišić

A 1854 Drawing of the Rector's Palace in Cres in the light of Its Evolution and Spatial Features

The Rector's palace in Cres is one of the two public palaces in the town that were built after the ascent of the Venetian administration in Dalmatia. These were the residences of the rectors as well as buildings housing halls for the meetings of the City Council; they also served as legal courts and included rooms intended for administrative and economic purposes. The other palace is located in Pag, while the Proveditore's palace in Krk, likewise built in the 15th century, served exclusively as the residence of the Venetian governor. Same as the Rector's palace in Pag, the one in Cres had the basic L-shaped ground plan, oriented towards the square, while in the back it opened towards a courtyard with a cistern and a porch with Renaissance-styled columns and an external staircase. Its representative main façade was turned towards the space north of the municipal clock, thus narrowing down that part of the square to some extent and indicating its northern boundary. The supposed elements on that façade would have linked this palace with a group of other, similar representative administrative buildings in various cities of Venetian Dalmatia, where the central axis of the façade is outspokenly opened by means of a triforium (in this case a Renaissance one) in the style of Venetian palaces from the 15th and 16th centuries. The rhythm of light openings is regular, changing only when the function requires it (in Cres, the irregular rhythm of openings on the ground level probably resulted from the needs of shops that were given in lease).

On the original appearance and ground plan of the Rector's palace in Cres, as well as its arrangement and maintenance in the period from the 15th to the 19th century, data can be obtained only indirectly, from the archival sources, notes of

the Rector and the City Council, letters of the Proveditori for Dalmatia, and eventually from the documents issued by the administrative bodies in charge, located in Venice. When speaking of the preserved drawings showing the palace, one should single out three of its front façade, made in the late 19th and early 20th centuries, as well as one from 1854, produced in order to define the boundaries of all parts of the palace for the purpose of its partial sale. The final decision on the sale and the demolition of the palace was preceded by a proposal to restore it. However, it was never realized, as a different and more economic alteration of the old palace was given preference in the meantime.

The palace was eventually demolished and new houses were built in its place, whose front façades cannot offer any clues as to the building in which the Rector lived and the City Council met. Public municipal palaces were always monumental and richly decorated, expressing the potentials and tastes of the local setting. By demolishing the rector's palace, the square of Cres lost its representative and recognizable historical feature, and would no longer be acknowledged as the most important urban space. Moreover, the building in which the meetings of today's municipal administration take place is not even located on the square, but dislocated into one of the city's narrow streets. As the introduction to the decision on the sale of the derelict rector's palace rightfully states, it was a fatal decision.

Keywords: praetorian (public) palace, Cres, administrative architecture, Venetian administration, 19th century